

Д.В. Тоїчкін*

**КОЗАЦЬКІ ШАБЛІ В ЗОБРАЖАЛЬНИХ ДЖЕРЕЛАХ
УКРАЇНИ XVII-XVIII ст.**

У статті за матеріалами зображальних джерел досліджуються морфологічні типи шабел, поширених серед військової верстви українського населення у XVII-XVIII ст.

У комплексі досліджень матеріальної культури України XVII-XVIII ст. важливе значення має вивчення оригінального озброєння українського козацтва. Особлива роль при цьому належить дослідженням холодної зброї, зокрема шаблі.

Козацька шабля була основним різновидом холодної клинкової зброї ближнього бою у реєстрових підрозділах, з самого початку існування останніх¹. Серед широких мас нереєстрового козацтва шабля набула особливої популярності у зв'язку з розвитком козацької кінноти з другої половини XVII ст.

*Тоїчкін Денис Віталійович - молодший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ.

У середовищі української та польської шляхти шабля стала частиною костюма, показником заможності та знатності її власника.

Наприкінці XVIII ст. в народному живописі та усній творчості сформувався композиційно завершений образ козака - захисника рідного краю, славного лицаря героїчної доби. Саме тоді образ самого козака та предметів його оточення типізується, втрачає індивідуальні особливості, набуває узагальненого символічного змісту. Серед предметів, що в народній уяві нерозривно пов'язані з козацтвом, шаблі належить провідне місце.

Термін "козацькі шаблі" визначимо як сукупність типів шабель, що знаходилися на озброєнні військової верстви українського населення. Отже зброю досліджуємо тільки з огляду її типоутворення, за сукупністю морфологічних ознак.

Для всебічного аналізу козацької шаблі як речового історичного джерела, на нашу думку, доцільно залучити представницький комплекс зображальних джерел XVII-XVIII ст. - народних картин, портретних та історичних полотен. До цього часу фахівці, які вивчали козацьку зброю, іноді зверталися до творів українського живопису XVII-XVIII ст.², проте детальне дослідження з даної проблематики досі відсутнє.

Для аналізу зображення шаблі, серед народних картин варто виділити, як найбільш інформативно насичену, серію - "Козак-Мамай". Мистецтвознавці твердять, ранні картини означеного циклу (поч. XVIII ст.) написані з реальних прототипів - козаків-запорожців³. Композиція постаті Мамаєв прийшла з самого життя, а традиція тільки підтвердила ці образи⁴. Тобто на ранній стадії образи козака та предметів його озброєння ще зберігали безпосередні зв'язки з натурою.

На 11 картинах з фондів Дніпропетровського державного історичного музею ім. Д.І.Яворницького зображено 9 шабель. Зазвичай всі вони дещо стилізовані. Клинок, як правило, знаходиться в піхвах, що не дозволяє виявити його конструктивні особливості. Проте, в абсолютній більшості випадків, на картинах представлені характерні верхів'я, що дає змогу класифікувати зброю.

На 7 з 9 полотен (XVII - перша половина XIX ст.) зображена форма верхів'я свідчить, що перед нами - типові різновиди шабель турецького типу⁵ (рис. 1.1-1.3). В єдиному випадку (XVIII ст., рис. 1.4) можна бачити шаблю з верхів'ям відмінного типу. Його продовгувата форма дозволяє класифікувати зброю як стилізований шамшир⁶.

Остання картина за художньою манерою та особливостями зображених предметів суттєво відрізняється від попередніх. Представлена шабля без піхв, лежить перед козаком на передньому плані. Форма зброї стилізована, проте зберігає характерні риси (XIX ст., рис. 1.5).

Дослідник холодної зброї з Львівського державного історичного музею Б.В.Мельник зазначає, що шаблі з аналогічними клинками були поширені також у Росії XVI ст.⁷ Єлмань⁸ такого (старого) типу зустрічається навіть у деяких екземплярів XVII ст. Зокрема відомий польський зброєзнавець В.Дзевановський датує угорську шаблю з аналогічною єлманню XVII ст. (рис. 2).⁹ Згідно з інформацією, запозиченою з польських церковних зображень, клинок та верхів'я шаблі, що розглядається справді мають форми, поширені у XV-XVI ст. в Центральній Європі. На Рис. 3.1-3.3 наведено зображення аналогічних шабель на іконі 1467 р. з каплиці Св. Трійці кафедрального собору у Вавелі (рис. 3.1), образу "Узяття Христа" в костюлі Св. Катерини (обидві - Краків, Польща)(рис. 3.2) та з образу, орієнтовно 1480 р., "Коронування терновим вінцем" з епархіального музею в Пелпліні (Польща) (рис. 3.3). Шаблями з такими ж короткими та широкими клинками, аналогічними верхів'ями та хрестовинами, озброєні козаки на галицькій картині "Воїни на варті при гробі господньому"¹⁰ (рис. 4). Необхід-

но зауважити, що на шабельних клинках згаданої композиції елмань відсутня, що цілком характерно для шабель XVIII ст. Взагалі, українські церковні зображення, особливо графіка київської школи XVII ст., становлять багате інформаційне джерело при вирішенні питання щодо поширених типів клинкової зброї. Так на гравюрі видатного київського майстра Іллі "Ісус Навін вішає переможених царів" (1640-ві рр.) зображено шаблю польсько-угорського типу з напівзакритим ефесом¹¹ (рис. 5). Зображення шаблі цього ж типу, але вже з відкритим ефесом зустрічаємо на гравюрі невідомого київського художника "Ісус перед Каяфою" ("Тріюдь квітна", 1631). Шаблю турецького типу, подібну до тих, що часто зустрічаються на картинах з циклу "Козак-Мамай", відтворено на гравюрі Федора "Випадок із Савлом" ("Апостол", Київ, 1695).

Важливий матеріал для нашого дослідження надає професійна світська художня творчість XVII-XVIII ст. Багато художників, створюючи картини, намагалися бути точними при передачі інформації побутового характеру. Тому мистецькі твори, на яких можна спостерігати костюми та предмети повсякденного вжитку представників різних верств українського населення - від гетьманів до писарчуків та звичайних козаків, часто дозволяють з документальною точністю відтворити характерні для XVII-XVIII ст. різновиди клинкової зброї та пов'язати їх з певними соціальними групами.

Світські гравюри та рисунки XVII-XVIII ст. надають інформацію стосовно того, якій саме зброї відомих типів віддавали перевагу представники української еліти.

Шаблю старого турецького типу з характерним нахиленим руків'ям та плоско зрізаним верхів'ям зустрічаємо у композиції єдиного, як вважають історики та мистецтвознавці¹², вірогідного образу Богдана Хмельницького на гравюрі голландського художника В.Гондіуса (1651 р., рис. 6), виконаної, очевидно, з оригіналу Абрахама ван Вестерфельда¹³.

Збереглися і деякі твори самого А.Вестерфельда. Це, зокрема, гравюра, на якій зображено прийом литовським гетьманом Я.Радзивілом посольства Війська Запорізького на чолі з полковником С.Подобайлом (сер. XVII ст.). У козаків з оточення полковника спостерігаємо шаблі гусарського типу¹⁴ - одну із найвдаліших конструкцій свого часу.

Холодну зброю зображено на гетьманських портретах з літопису С.Величка. У більшості випадків серед конструктивних елементів зразків тих шабель зустрічаються верхів'я, характерні для турецького кіліджа. Ілюстрації літопису свідчать: турецькі шаблі мали Богдан Хмельницький, Михайло Ханенко, Іван Мазепа¹⁵ (рис. 7). На портреті ж Петра Дорошенка з літопису С.Величка, зображено ефес з верхів'ям у вигляді голови птаха - т. зв. "шаблю орла"¹⁶ (рис. 8).

На копії з живописного портрета Юрія Хмельницького, виконаній О.Іракліївським у 1749 р., гетьман озброєний ординкою¹⁷ (рис. 9).

На думку фахівців, для гравюр відомого українського майстра О.Тарасевича характерна велика схожість зображення художнього образу з оригіналом¹⁸. На портреті охтирського старости, полковника Івана Перехриста (гравюра 1689р.) бачимо "...оригінально скомпонований натюрморт з мальовничим зображенням кожного військового предмета"¹⁹. Серед представленої зброї - дві шаблі: турецького типу та карабеля (рис. 10).

Цікаву інформацію щодо форм козацьких шабель надають твори малярської школи Києво-Печерської лаври, датовані 30 - поч. 50-х рр. XVIII ст. У лаврських "кужбушках" (шкільних підручниках) представлено найдавніші зображення, створені на підставі безпосередніх вражень художників, які на власні очі бачили козаків та їх озброєння. На рис. 11.1 наведено ілюстрацію, що зображує козака-бандуриста. При боці вояка легко розрізнити "шаблю орла".

На рис. 11.2 - ще одна ілюстрація з "кужбушків" на якій зображено козака з шаблею турецького типу.

При дослідженні шаблі одним із найцінніших в історичному відношенні іконографічних джерел стають ктиторський та світський портрети. З XVII ст. портретний живопис стає незалежним жанром, переважно поширившись у середовищі козацької старшини, польської шляхти та заможного міщанства²⁰. Тому всі розглянуті в нашому дослідженні портрети надають інформацію щодо озброєння саме представників українських заможних верств.

На картині "Отаман запорізьких козаків у XVIII ст." Норбліна де Гурдене бачимо шаблю старого турецького типу, таку ж, як на гравюрі Гондіуса "Богдан Хмельницький".

Про популярність шабел турецького типу свідчить той факт, що їх у значній кількості спостерігаємо при уважному дослідженні на інших портретах української еліти, зокрема київського воеводи Адама Кисіля (1630-і), стародубського полковника Михайла Миклашевського²¹, знатного військового товариша Івана Забіли²², писаного з натури²³ (рис. 12), прилуцького полковника Дмитра Горленка²⁴, а також "полковника малоросійського козацького полку" роботи Т.Калинського (рис. 13)²⁵.

Важливими джерелами, що проливають світло на характер козацького озброєння, є портрети донської знаті. Так, на парсуні донця, ктитора Київської лаври Данила Єфремова²⁶ зображено турецький ятаган. Таку ж зброю зустрічаємо на посмертному поличчі бригадира Війська Донського Тимофія Грекова²⁷ (рис. 14). Проте на портретах української шляхти ятагани зображалися рідко. У цьому зв'язку можна згадати хіба що шаблю зі стилізованим "ятаганим" верхів'ям, з портрету генерального обозного Війська Запорізького Василя Каспаровича Дуніна-Борковського²⁸ (рис. 15). Вона має безпосередній зв'язок з дослідженим нами експонатом колекції Державного історичного музею ім. Д.І.Яворницького (інв. № О-249)²⁹.

Згідно з інформацією, яку надає український портретний живопис, частина шабел української шляхти відносилася до центральноєвропейських типів.

На портреті руського воеводи Івана Даниловича роботи львівського майстра³⁰ зображено ординку.

Ординка з портрету знатного військового товариша Василя Гамалії³¹ (рис.16) має точний відповідник в колекції Чернігівського історичного музею ім. В.В.Тарновського (інв. № И-2916).

Тип шаблі, представленої на портреті Івана Самойловича (кінець XVII- поч. XVIII ст., рис. 17), ідентифікується дуже чітко завдяки відтвореним деталям³². Це так звана "козацька шабля", або "карабеля гусарська"³³.

На копії XIX ст. з портрету Івана Гуляницького, корсунського полковника (1656 р.), шаблю зображено надто стилізовано (рис. 18). Надзвичайно видовжені кільйони дозволяють припустити, що це один із польсько-угорських різновидів. Верхів'я фігурної форми нагадує голову птаха. В такому разі перед нами "шабля орла", що в XVII ст. була досить популярною серед верхівки польської аристократії. Адже орел - один з національних символів поляків і відтворення його на шаблі є ознакою належності її володаря до високого шляхетського стану. Твір належить до найдавніших з відомих нам старшинських портретів приєднаного до Росії Лівобережжя. Надмірна стилізація оточуючих предметів, озброєння очевидно пов'язана з тим, що даний твір створено іконописцем³⁴.

Зброю з верхів'ям, характерним для "шаблі орла", спостерігаємо на реалістичних портретах київського полковника Єфима Дарагана³⁵ та ктитора Никопольської церкви Якова Шияна³⁶ (рис. 19). Шабля такого ж типу належала і "охочекомонному полковнику" Новицькому (рис. 20, поч. XVIII ст.).

На портреті генерального судді Війська Запорізького Василя Кочубея³⁷ відтворено композицію з кількох військових предметів - арматуру. Один з них - "шабля орла" (рис. 21), про яку ми згадували вже неодноразово.

Шаблю польсько-угорського типу з відкритим ефесом відтворено на портреті "Знатного малоросійського шляхтича" роботи Т.Калинського (рис. 22). Коштовно оздоблену польсько-угорську шаблю з напівзакритим ефесом зустрічаємо в іншому творі цього ж автора "Зображення малоросійського сотника" ³⁸ (рис. 22).

У надзвичайно реалістичній манері малював відомий художник В.Боровиковський. При всій умовності його образів, в них було більше "життя і натури", ніж в "книжному" академізмові його часу³⁹. Творче бачення художника, без сумніву, позначилося на відтворенні ним серед іншого і шабел. На портреті полтавського бурмістра Павла Руденка⁴⁰ зображено класичну карабелю⁴¹ (рис. 23). Таку ж зброю бачимо на портреті роботи невідомого автора, обозного Миргородського полку Василя Родзянки⁴² (рис. 24).

Необхідно зазначити, що серед шабельних верхів'їв, відтворених на українських картинах XVII-XVIII ст., трапляються такі, яким не знаходимо точних оригінальних відповідників у музейних колекціях зброї. Важко ідентифікувати шаблі на портретах новгород-сіверського сотника Лук'яна Жоравки (1630-і), генерального хорунжого Семена Сулими та Семена Дениска⁴³. В усіх випадках, очевидно, можна твердити про варіанти карабелі, хоча оригінальний "гребінь" на декорованому верхів'ї нам ніде більше до цього часу не траплявся.

Одним із українських митців, значення творчості якого для сучасного джерелознавства, зокрема в його зброезнавчій частині, важко переоцінити, був Ю.Я.Глоговський (XVIII ст.). Художник створив чимало малюнків костюмів та серію етнографічно-побутових сцен з життя українського населення різних майнових станів та національностей. Його творчий доробок - понад 1700 акварелей і рисунків пером, які зберігаються у відділі мистецтв Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка.

Велике значення має історико-реконструктивна діяльність Ю.Глоговського. Для того, щоб відтворити одяг XVII-XVIII ст., художник залучив давні гравюри, роботи Т.Калинського, Я.Норбліна, Я.Левицького, цілий пласт творів анонімних авторів, станковий та настінний живопис, створений його попередниками.

Серед зображених художником постатей є представники козацького й шляхетського стану. Детальне відтворення найменших подробиць одягу (навіть зачіски), предметів оточення дають підстави сподіватися на сумління художника й щодо зображення холодної зброї, хоча спеціального акценту на ній не зроблено. Вона виступає як невід'ємний атрибут станової належності воїнів.

На урочистому портреті козацького полковника⁴⁴ озброєно шаблею турецького типу (рис.25.1). Про це інформує дослідників характерна форма її верхів'я. Особливості декору на видимих частинах малюнку детально не відображені, проте цілком ясно, що то багато прикрашений зразок, в оздобленні якого, як було прийнято за тих часів, використано цінні матеріали, коштовні прикраси.

На іншому портреті - зброя козацького гетьмана, особу якого не встановлено⁴⁵ (Рис. 25.2), майже схована під одягом, видно тільки частину ефесу. Надзвичайно характерна форма верхів'я дає підставу зробити незаперечний висновок: перед нами вже неодноразово згадана в тексті "шабля орла".

На зображенні українського шляхтича XVII ст.⁴⁶ (рис. 25.3) шаблю розміщено на передньому плані. Її можна детально розглянути та атрибутувати. За формою верхів'я - це карабеля, яку розкішно оздоблено. Аналогічні за типом та схожі за оформленням шаблі нерідко зустрічаються у колекціях музеїв України та Росії.

"Шляхтич з Червоної Русі" відтворює образ заможного власника з шаблею у руці (Рис. 25.4). Клинок зброї, як і на всіх акварелях Ю.Глоговського, знаходиться у піхвах. Все це утруднює ідентифікацію зброї. Проте форма хрестовини, зокрема довгі кільйони, красномовно свідчить: перед нами - шабля польсько-угорського типу.

Одяг та, відповідно, майновий стан "Виборного козака"⁴⁷, набагато скромніші від розглянутих вище. Але особливості костюму дозволяють віднести його до заможних козаків⁴⁸. Шабля має ефес закритого типу (Рис. 25.5). Не викликає сумнівів, що зображено шаблю саме гусарського типу.

Вбрання "Козака XVII ст." на рисунку⁴⁹ досить наближено до селянського і свідчить про його незаможність⁵⁰. Він має, проте, "добру" гусарську шаблю, простішого оформлення, та не гіршу за своїми бойовими якостями від дослідженої вище (Рис. 25.6). Це ще раз підтверджує усталену думку про те, що козаки всіх майнових станів передусім піклувалися про придбання доброї клинкової зброї, адже від її якості залежало життя воїна на полі битви.

Розглянуті малюнки Ю.Глоговського свідчать, що серед зброї козаків різних майнових станів зустрічаються шаблі практично всіх відомих на той час східних та східноєвропейських типів, окрім перського.

Досліджуючи всі виявлені нами зразки художніх творів з найбільших живописних колекцій, облишаємо полотна XIX ст. та пізнішого часу: їх можна використовувати як історичні джерела з великою обережністю. Адже ці роботи написані в часи, коли козацтва, як військового стану, в Україні вже не існувало. Художники не бачили своїми очима справжніх козаків і не могли у повній мірі судити про подробиці їхнього побуту, зокрема про зброю, якій вони віддавали перевагу. І хоча на відомих картинах Т.Шевченка, І.Рєпіна, Г.Нарбута та інших видатних митців XIX-XX ст. зображено реальні зразки козацьких шабель, вони не можуть дати вірогідної інформації щодо популярності тих чи інших типів зброї у козацькому середовищі XVII-XVIII ст.

Результати зброєзнавчих досліджень дозволяють не тільки верифікувати дані, одержані за допомогою інших методів дослідження зброї, але й зробити розширені та ґрунтовні висновки щодо пріоритетів використання певних типів шабель різними верствами українського населення.

Джерелознавчий аналіз народних картин з серії "Козак Мамай" дозволяє дійти таких висновків:

- шабля виступає важливим предметом озброєння, що формує образ козака-лицаря, захисника рідної землі;
- народна традиція закріплює за козаками переважно зброю східного походження, зокрема турецьку. Це підтверджує думку про те, що в Україні використовувалась імпортована (трофейна чи покупна) та виготовлена за іноземними взірцями зброя.

Серед розглянутого матеріалу, виконаного у портретному жанрі, зустрічаються такі типи шабель (у порядку зменшення їх кількості): турецькі, карабелі, "шаблі орла", ординки, "козацькі". Велика кількість "шабель орла" та карабелів пов'язана зі специфікою жанру: адже видатні особи зображувалися на парадних портретах при урочистих обставинах. Зазначені різновиди шабель - то в першу чергу коштовна парадна зброя, що свідчить про статус власника. Невелика кількість джерел, що супроводжують живописні твори, як правило, не дозволяють говорити конкретно про справжню ціну зброї та її історію.

При розгляді давніх іконографічних джерел звертає на себе увагу факт майже повної відсутності шабель іранського типу (шамширів). Це може свідчити про те, що серед шляхетського стану ця зброя не набула особливої популярності.

На досліджених нами портретах представників української заможної верстви надзвичайно рідко трапляються зображення зброї класичного польсько-угорського типу (виняток становлять тільки 2 роботи Т.Калинського). Це створює несподіваний контраст із зображеннями представників польської та литовської шляхти, де постійно домінують шаблі польсько-угорських типів: такими є портрети К.Збаражського⁵¹, А.Фірлея⁵², А.Каменського⁵³, М.Вольського⁵⁴, М.Вишневецького⁵⁵ та інших. Очевидно дана невідповідність пов'язана з певною модою на зброю, поширеною саме серед української шляхти.

Наведені висновки підтверджуються і результатами аналізу творчості Ю.Глогівського. Так, зброя українських гетьманів цілком відповідає різновидам, зображення яких зустрічається на середньовічних портретах. Це передусім шаблі турецького типу та "орла".

Отже, після аналізу зображень з іконографічних творів, приходимо до висновку: шабля заможної української шляхти - високоякісна, оформлена на високому художньому рівні із застосуванням коштовних матеріалів. Відповідною була і ціна даної зброї, що значно перевищувала таку у простих козаків. За типами це: турецькі (найбільша кількість), "шаблі орла", карабелі, ординки, карабеля гусарська ("козацька").

Зброя бідного або середньої заможності козака - то проста бойова шабля одного з поширених в Україні типів. У досліджених джерелах нами частіше за все спостерігається гусарська шабля.

Ілюстрації з "кужбушків" (лаврських шкільних підручників) підтверджують попередні висновки. На одній - зображення козака з атрибутами, що пов'язувались з козацьким станом, - бандурою, самопалом і шаблею. Остання за типом становить "шаблю орла". Дане художнє рішення, очевидно обумовлене намаганням надати зображенню більшої виразності, підтримати піднесений, святковий настрій картини. На іншому зображенні - традиційна шабля турецького типу.

Отже "козацька шабля" - збірне поняття, що об'єднує розмаїття морфологічних типів, поширених в українських землях. Унікальність дослідженого масиву, яка дає право закріпити за ним характерну назву, обумовлена його неоднорідним у якісному відношенні складом: одночасне побутування східноєвропейських та східних типів з кількісною перевагою останніх.

¹ *Dziewanowski W. Zarys dziejow uzbrojenia w Polsce. - Warszawa, 1935. - S.51.*

² *Мельник Б. В. Шабля. // Львівський історичний музей. Наукові записки - Львів, 1994. - Вип.2-3. - С. 259.*

³ *Жолтовський П. М. Український живопис XVII-XVIII ст. - К., 1978. - С. 291.*

⁴ *Білецький П. О. Українське мистецтво XVII-XVIII ст. - К., 1963. - С. 22-23.*

⁵ В XVII ст. шаблі турецького типу мали широкий клинок та нахилене, плоско зрізане, верхів'я. В кінці століття виникає новий тип з комоподібним верхів'ям та коротким кривим клинком з широкою елманню- кілідж. Існує ще один різновид турецької шаблі (т. зв. мамелюкський) з верхів'ям кіліджа, але довгим вузьким клинком, характерним як правило для перського, або польсько-угорського типу.

⁶ Шабля перського типу (шамшир). Гарда хрестоподібна з перехрестям. Хрестовина довга з приплюснутими кінцями, чи коротка або довга з кулькоподібними кінцями. Верхів'я металеве, оливкоподібної форми, нахилене до руків'я майже під прямим кутом. Клинок характерної форми, (доли та грані відсутні).

⁷ *Мельник Б. В. Назв. праця. - С. 261.*

⁸ Елмань - розширення клинка в останній 1/5 - 1/3 частині

⁹ *Dziewanowski W. Op. cit. - S. 43*

¹⁰ Перша половина XVIII ст., Львівський музей українського мистецтва.

¹¹ Польсько-угорський та угорський тип шаблі. Перші екземпляри цього типу нагадували турецькі. З другої половини XVI ст. він набув характерних рис, зокрема верхів'я мигдалеподібної форми, трохи нахилене вниз.

¹² *Белецкий П. А.* Украинская портретная живопись XVII-XVIII вв. - Л., 1981. - С. 58.

¹³ Там само. - С. 59.

¹⁴ Найхарактерніша прикмета гусарської шаблі - ефес закритого типу. Гарда складається з довгої хрестовини, яка переходила у передню дужку, що захищала кисть. Морфологічні особливості клинка наслідують турецькі та угорські зразки: він міг бути різних типів, відповідно мати різну кількість дол, елмань.

¹⁵ 1720 р., Державна публічна бібліотека ім. М.Є.Салтикова-Щедріна, Санкт-Петербург - далі - ДПБ.

¹⁶ 1720 р., ДПБ.

¹⁷ Для ординки характерні клинок з невеликою кривизною і вузьким довгим бойцовим кінцем та ефес відкритого типу з наперсткоподібним верхів'ям, скісно нахиленим відносно руків'я.

¹⁸ *Степовик Д. В.* Українська графіка XVI-XVIII століть. Еволюція образної системи. - К., 1982. - С.221.

¹⁹ *Степовик Д. В.* Назв. праця.- С.223.

²⁰ *Калакура Я.С., Войцехівська І.Н., Корольов Б.І.,* та ін. Історичне джерелознавство. - К., 2002. - С.264.

²¹ XVIII ст., Державний музей українського образотворчого мистецтва, Київ (далі - ДМУОМ)

²² 1713 р., ДМУОМ.

²³ *Белецкий П. А.* Назв. праця. - С.196.

²⁴ XVIII ст., Харківський державний історичний музей.

²⁵ XVIII ст., Національна бібліотека України ім. В.І.Вернадського. Інститут рукописів, Київ (далі - НБУВ). IP, Київ.

²⁶ 1752 р., ДМУОМ.

²⁷ 1794 р., Державний історичний музей, Москва.

²⁸ 1701-1703, Чернігівський історико-краєзнавчий музей (далі - ЧІКМ).

²⁹ *Тоїчкін Д.* Шаблі XVII-XVIII ст. з колекції Дніпропетровського державного історичного музею ім. Д.І.Яворницького: історико-зброєзнавчий аналіз // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. У 2-х частинах. - К., 2003. - Число 10. - Ч.1. - С. 338-339, 342.

³⁰ Перша половина XVII ст., Львівська картинна галерея.

³¹ XVIII ст., ДМУОМ.

³² Оригінальний відповідник зберігається в Чернігівському історичному музеї ім. В.В.Тарновського (далі - ЧІМ), інв. № И-2910.

³³ Для шаблі т.зв. козацького типу (карабелі гусарської) характерні конічне руків'я (генетично пов'язане з польсько-угорським типом) та сплющене витягнуте вперед верхів'я.

³⁴ *Жолтовський П.М.* Назв. праця. - С.147.

³⁵ Копія XIX ст. з оригіналу XVIII ст., ЧІКМ

³⁶ 1784, Одеський державний історико-краєзнавчий музей.

³⁷ Перша пол. XVIII ст., Ермітаж, Санкт-Петербург.

³⁸ XVIII ст., НБУВ, IP.

³⁹ *Білецький П.О.* Назв. праця.- С.294.

⁴⁰ Близько 1778 р., Дніпропетровський державний художній музей.

⁴¹ Карабеля характеризується ефесом відкритого типу з верхів'ям у вигляді стилізованої голови орла.

⁴² 1730-і рр., ДМУОМ.

⁴³ XVIII ст., ДМУОМ

⁴⁴ Львівська національна бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Відділ рукописів (далі - ЛНБ), № 3222.

⁴⁵ ЛНБ, № 3221.

⁴⁶ ЛНБ, № 3090.

⁴⁷ ЛНБ № 3223.

⁴⁸ *Кривач Д. П., Стельмащук Г. Г.* Український народний одяг XVII - поч. XIX ст. в акварелях *Ю.Глоговського*. - К., 1988. - С. 61.

⁴⁹ ЛНБ, № 3225.

⁵⁰ *Кривач Д. П., Стельмащук Г. Г.* Назв. праця. - С. 60.

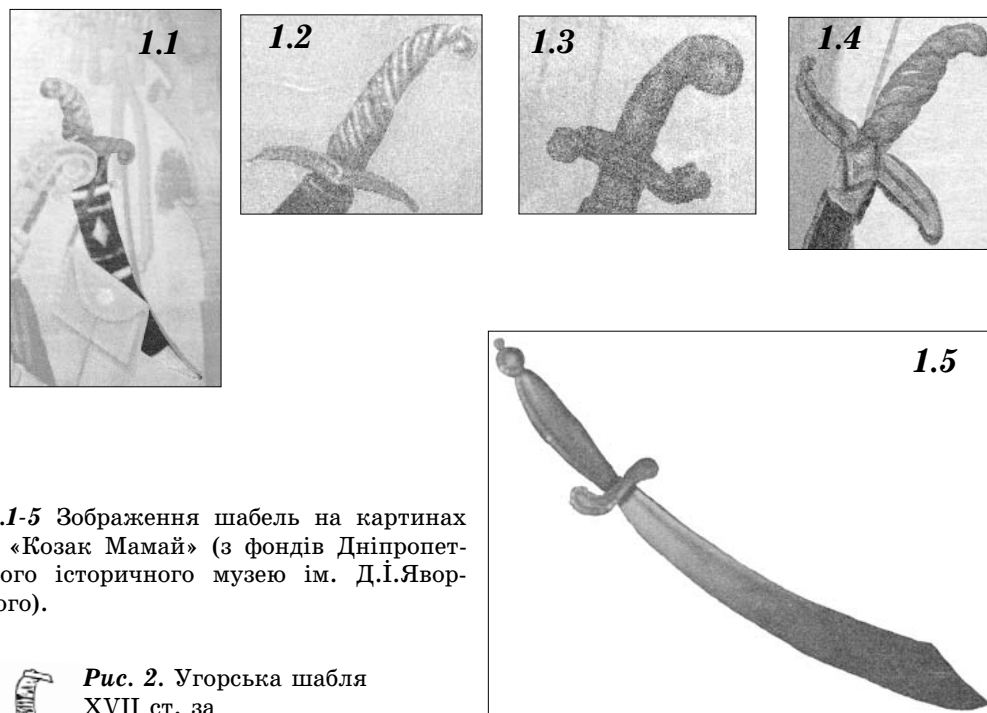
⁵¹ 1620, Львівський державний історичний музей (далі - ЛІМ).

⁵² XVI-поч. XVII ст., ЛІМ.

⁵³ XVIII ст., Національний музей, Вроцлав.

⁵⁴ XVII ст., Вільнюська картинна галерея.

⁵⁵ Сер. XVIII ст., Києво-Печерський національний історико-культурний заповідник.

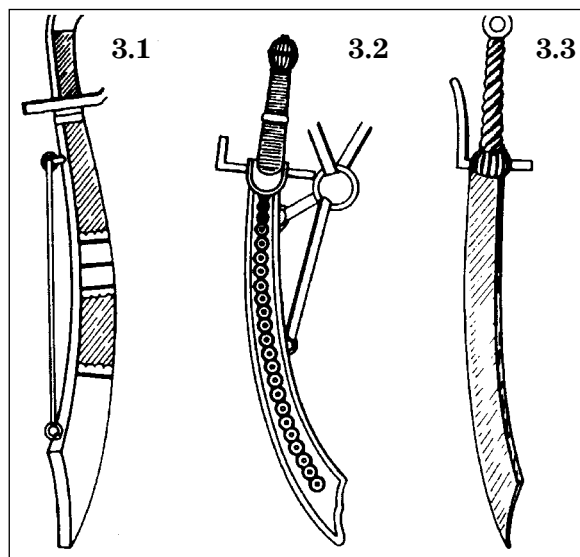
Рис. 1.1-5 Зображення шабель на картинах циклу «Козак Мамай» (з фондів Дніпропетровського історичного музею ім. Д.І.Яворницького).

Рис. 2. Угорська шабля XVII ст. за В.Дзевановським

Рис. 3

3.1 - шабля з ікони 1467 р. у каплиці св. Трійці в кафедральному соборі у Вавелі (Краків, Польща); **3.2** - шабля з образу «Узяття Христа» в костелі св. Катерини в Кракові (Польща); **3.3** - шабля з образу, орієнтовно 1480 р., «Коронування терновим вінцем» з епархіального музею в Пелпліні (Польща)

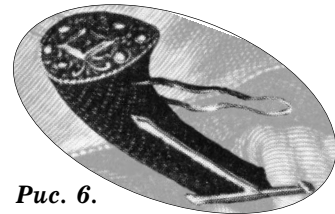
Рис. 4
Шабля з картини
«Воїни на варті при гробі
господньому» (перша пол.
XVIII ст., ЛМУМ)

Рис. 5
Шабля з картини
«Ісус Навін вішає
переможених ца-
рів» (1640-ві рр.,
Київ)

Рис. 7. Фрагменти гетьманських шабель з літопису
Самійла Величка: Богдана Хмельницького
(ліворуч), Михайла Ханенка (в центрі), Івана
Мазепи (праворуч).

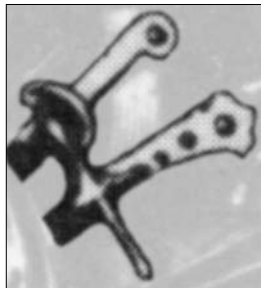
Рис. 6.
Ефес шаблі
з гравюри В.Гондіуса
«Богдан
Хмельницький»

Рис. 9.
Фрагмент шаблі з портрета Юрія
Хмельницького В. Іраклієвського

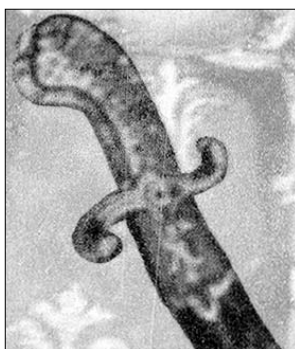
Рис. 8. Ефес шаблі,
зображений на портреті
Петра Дорошенка з літопи-
су Самійла Величка.

Рис. 10.
Ефеси шабель,
зображених на
портреті Івана
Перехреста
О.Тарасевича.

Рис. 11.1-2 Зображення козака у лаврських «кузбушках»

Рис. 13.
Ефес шаблі, зображеної на портреті полковника роботи Т.Калинського.

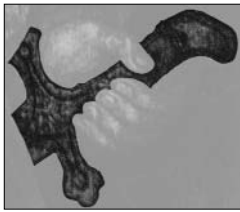
Рис. 14.
Фрагменти шабель, зображених на портретах Данила Єфремовича (ліворуч) та Тимофія Грекова (праворуч).

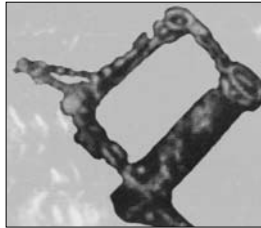
Рис. 12.
Фрагменти шабель, зображених на портретах Адама Кисіля (ліворуч), Михайла Миклашевського (в центрі) та Івана Забіли (праворуч).

Рис. 15.
Ефес шаблі, зображений на портреті Василя Дуніна-Борковського.

Рис. 16. Ефес шаблі, зображений на портреті Василя Гамалії.

Рис. 17. Ефес шаблі, зображений на портреті Івана Самойловича.

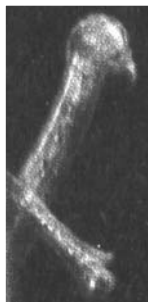
Рис. 18. Ефес шаблі, зображений на портреті Івана Гуляницького.

Рис.19. Ефеси шабель, зображених на портретах Єфима Дарагана (зверху) та Якова Шияна (знизу)

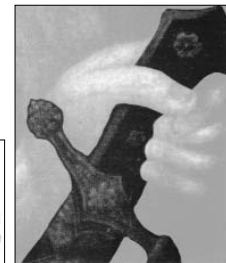
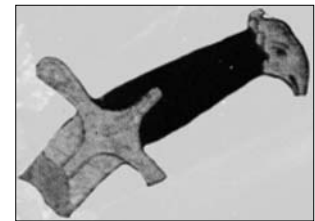

Рис. 20. Ефес шаблі, зображений на портреті полковника Новицького.

Рис. 23. Ефес шаблі, зображений на портреті Павла Руденка В.Боровиковського.

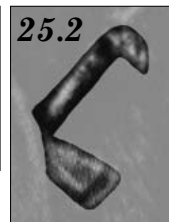
Рис. 21. Ефес шаблі, зображений на портреті Василя Кочубея.

Рис. 24. Ефес шаблі, зображений на портреті Василя Родзянка.

Рис. 22. Ефес шаблі «знатного малоросійського шляхтича» (ліворуч) та «малоросійського сотника» (праворуч) роботи Т.Калинського.

Рис.25.1-6. Зображення шабель на картинах Ю.Глоговського